

Јован Милановић

докторанд

Богословље светог Григорија Паламе у 20. веку Сазнања и перспективе

Сажетак: Богословље светог Григорија Паламе је наишло на посебно инетресовање у 20. веку. Разлог томе јесте чињеница да се приликом окретања ка отачкој мисли, добар део православних теолога позивао на Паламу тврдећи да је својим богословљем био један од највећих богослова, ако не и највећи. С тим у вези објављен је велики број студија и истраживачих радова. Ова студија покушава да прикаже које су биле основне смернице у изучавању светог Григорија Паламе у 20. веку, покушавајући да прикаже докле су дошла савремена истраживања, као и да донекле прикаже даљи ток богословског изучавања светог Григорија.

Кључне речи: антропологија, божанске енергије, исихазам, паламизам, причаствовање, тријадологија, христологија

Може се са правом рећи да је 20. век био век окретања ка светоотачком богословљу. Свака епоха осим што породи и дарује у Цркви нове оце, у исто време позове — позива и сећа се — евхаристијски се сећа — живо и светодуховски и свих отаца и праотаца преминулих у вери. Један од отаца којих се Црква Христова сећала и сећа, а којег је и чешће — истраживачи — спомињала био је и свети Григорије Палама, архиепископ солунски — проповедник благодати.¹ То сећање на њега Црква је делила и са многим другим људима од пера које је лик и дело овог оца и учитеља Цркве изненадило, обрадовало па и запрепастило. Као и сваки отац и Григорије Палама је био и остаје оспораван.² Наш студија подељена на три дела, укратко ће изложити у првом делу интерес и разлог посебног бављења богословљем светог, у другом нека садашња питања која су плод тог претходећег му богословског промишљања, док би у трећем, који би представљао и закључак, покушали да сумирамо претходно речено истакавши зашто је значајно даље изучавање богословља светог Паламе.

20. век и свети Григорије Палама

Почетком 20. века, је свети Григорије Палама посредством западних утицаја био представљан као мистик источне Цркве са донекле јеретичким ставовима. Његова мистика, како то објашњава Жижи — римокатолички теолог, чудан је спој платонизма — тачније неоплатонизма и монашке аскезе.³ На таква штурa и запре-

¹ Из тропара светом Григорију Палами.

² Обзиром да су сви оци Цркве писали и стварали у додиру са живим искуством и људима свога времена, потакнути неким конкретним проблемима, имали су, готово сви, личности које се нису у већој и мањој мери слагале са њима (Василије Евномија, Максим Пира и Констанција, Јован Дамаскин иконоборачке списатеље, Симеон Нови Богослов друге монахе итд.).

³ Jugie, M., in *Echos d'Orient* 15, 1912, 528–531 ; исти аутор in A. Vacant, E. Mangenot, E. Amann (dir.), *Dictionnaire de théologie catholique contenant l'exposé des doctrines de la théologie catholique, leurs preuves et leur histoire* XI, Paris, 1932, 1735–1776, 1777–1818.

пашћујућа писања о Палами, о његовом лику и делу, реагује Василије Кривошеин⁴ — тада архимандрит и појашњава, на основу Паламине антропологије сву његову православност и генијалност. У истом духу, уз помоћ оца Василија и архим. Кипријан Керн пише дисертацију на тему: *Антропологија светіої Григорија Паламе*,⁵ и у жељи да целовито прикаже Паламино богословље не без разлога полази од антропологије. Православни тог првог периода покшавају на такав начин да покажу да мистика светог Паламе није никаква хинду побожност или већ томе слично, већ антропологија која извире из хришћанског етоса, хришћанског поимања човека и света. Тако мистицизам, који је у то време у западном хришћанству био доживљаван као нека врста хришћанске езотерије почиње полако да добија и ноту оваплоћеног — присутног, и човеку блиског искуства. Можемо рећи да је управо дисертација оца Керна доказ те промене у поимању богословља светог Паламе. Коју годину раније, Гишардан својом докторском тезом заступа став како је свети Палама као теолог врло дискутабилан јер погрешно учи о Богу.⁶ Обзиром да ниједан приговор против Григорија Паламе, који је био базиран на антрополошким претпоставкама овог оца, није био исправан,⁷ код аутора постоји намера да покаже — директно, како Палама није прави богослов Цркве (бар не у складу са римокатоличким светоназорима томистичке провенијенције), а индиректно и да је свеукупно његово учење погрешно. Православни се тако код светог Паламе занимају антропологијом јер ми је жеља да докажу животност Паламиног богословља,⁸ док се остали (претежно римокатолички теолози) занимају учењем о Богу јер сматрају да је управо учење о Богу слаба страна Паламине богословске мисли.⁹ Треба напоменути да је неку врсту синтезе и даљег напредовања у изучавању Паламиног богословља омогућило управо ослобађање од стега схоластичког богословља које су започели Кривошеин, Керн, Флоровски и други. Тако је нови изазов постало питање: како и на који начин приказати целовито Паламино богословље? Исто тако се поставља и питање да ли је Паламина теолошка антропологија замислива ван еклесиологије, као и да ли је његово учење о опитовању — искуству Бога замисливо ван тријадологије и христологије. Пионир и први ледоломац на пучини схоластичких теолошких плоча у западној хемисфери, био је блажене успомене отац Јован Мајендорф, који уз врло јасне закључке, доказује, на основу дела, целовитост и кохерентност Паламиног богословља.¹⁰ Иако, је студија изазвала доста позитивних промена по питању посматрања богословља светог Паламе, римокатолички па и православни теолози остају у регистру појмова које су од раније изградили — за римокатолике и запад-

⁴ Кривошеин, В. — « The ascetical and theological teaching of Gregory Palamas », *The Eastern Churches Quarterly* 4, 1938, 1–67. Отац Василије Кривошеин није желео да напросто брани Паламу већ, да нејасне ставове прикаже у одговарајућем контексту.

⁵ Керн, К. *L'Anthropologie de Saint Grégoire Palamas*, Paris, 1950.

⁶ Guichardan, S. *Le problème de la simplicité divine en Orient et en Occident aux XIV et XV siècles : Grégoire Palamas*, Duns Scot, Georges Scholarios, докторска теза, Lyon, 1933.

⁷ Аутор инсистира на дуалистичком приступу антропологији светог Паламе, што није тачно.

⁸ У то време у православном свету долази до жеље да се богословље уопште, а отачко посебно поткрепи и историјским аспектом. Тако отац Станилоае приређује уводну студију о светом Григорију на руском, а то исто, нешто касније, на грчком чини и проф. Христу у Солуну. Видети: Staniloae, D. *Viata si invatatura sfantului Grigorie Palama* (Seria teologica 10), Sibiu, 1938. ; Χρηστός, Π. «Ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμάς καὶ ἡ θεολογία εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα», in *Ἑταρία Μακεδονικῶν Σπουδῶν* 33, Θεσσαλονίκη, 1959. Ту је и рад Владимира Лоског који је пресудно утицао на прихватање ауторитета светог Григорија Паламе. Видети: Lossky, V. *Théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris, 1944.

⁹ Видети наведену докторску тезу: Guichardan, S. *Le problème de la simplicité divine...*

¹⁰ Meyendorff, J. *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, coll. Patristica Sorbonensia 3, Seuil, Paris, 1959.

не историчаре уопште узевши Палама је сумњив,¹¹ док је за поједине православне он врхунац богословља.¹²

Као један од одлучујућих прекида старог односа према Палами (у посматрању његовог богословља), био је рад јеромонаха Амфилохија Радовића,¹³ који је први дао јасан и потпун увид у Паламино учење о Богу — како по питању тријадологије тако и антропологије. Јеромонах Амфилохије је показао да богословље светог не може бити посматрано као философски спекулативни систем — као нека врста теодицеје или енергодицеје или чак ни као науке о Богу, већ као живо учење Цркве о Богу у Тројици, који је у Христу откривен и откриван. Важно је истаћи да је „отопљивање“ према богословљу светог Паламе после објаве докторске тезе јеромонаха Амфилохија дошло пре свега у високим научним круговима који су познавали грчки језик, а да је донекле поједностављен став према Палами наставио да буде присутан у круговима који нису били упућени у овај рад.¹⁴ Непостојање те студије на другом језику осим грчког надокнађивано је студијом оца Јована Мајендрофа, који се до своје смрти предао истраживању богословља светог Григорија Паламе. Поред јеромонаха Амфилохија су у разоткривању ризице богословља архиепископа солунског имала и два јелинска теолога проф. Христу¹⁵ и проф. Манзаридис,¹⁶ који су својим истраживачким радом, преводима и промишљањем употпунили ризницу дела о Палами.

Треће важно дело настало као плод богословског прегалачког рада, а које је покушало да објасни „везу“ између христологије и пнеуматологије (пнеуматологију су поједини православни теолози пренаглашавали позивајући се управо на Паламу) сачинио је г-дин Ставрос Јагазоглу који показује да само унутар правилног схватања еклесиологије можемо разумети и однос Христа и Духа Светог — унутар заједнице обожења можемо разумети живот Бога и човека, њихов однос и напредовање ка есхатону.¹⁷ Могло би се закључити да поред свих ових радова и тема које су третиране ништа више и не преостаје за истраживање и даље промишљање. Но, отачко богословље је неисцрпно и непрестано захтева испитивање и проверу.¹⁸

Укратко бисмо могли рећи да је богословско истраживање дела светог Григорија Паламе у 20. веку, прошло следеће етапе: најпре истраживање антропологије

¹¹ Пример: Clucas, L. *The Hesychast Controversy in Byzantium in the Fourteenth Century: A Consideration of the Basic Evidence*, I-II, Diss. University of California, Los Angeles, 1975.

¹² Доказ томе јесте и чињеница да је за појединце Паламино богословље било врхунац и крајњи домет православног богословља. Инетерсантан пример тога јесте теза Бернара Сарториуса одбрањена у Женеви 1965. године: Sartorius, B. *La doctrine de la déification de l'homme d'après les Pères grecs en général et Grégoire le Palamas en particulier*, Diss. Geneva, 1965.

¹³ Радовић, А. *Тајна Свете Тројице по светом Григорију Палами*, ман. Острог, 2006. Грчко издање датира из 1982. године, док је сама теза одбрањена 1973. године.

¹⁴ У припреми је француски превод те дисертације.

¹⁵ Приредио је комплетно критичко издање дела светог Григорија Паламе и написао велики број студија и чланака на тему Паламиног богословља.

¹⁶ Српски превод: Манзаридис, Г. „Обожење човека по св. Григорију Палами и православном Предању“ in *Зборник Православље и мистицика светлосици*, библ. Образ Светачки, Београд, 2003, стр 265–356.

¹⁷ Παγκάρογλου, Σ. *ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΘΕΩΣΕΩΣ, η σύνθεσις χριστολογίας και πνευματολογίας στο έργο του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά*, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα, 2001.

¹⁸ То преиспитивање и провера су двосмерни: ми се преиспитујемо и проверавамо у односу на отачко богословље, али исто тако се и оно преиспитује у односу на нас. Истинско богословље је увек и непрестано актуелно, уколико то није, онда оно остаје само реликт прошлости, бива запамћено као теологумена. Црква препознаје и потврђује само оно што је вечно живо, што је вечно спаја са Богом. Тако се у том теолошком преиспитивању и рађа нови замах, настаје нови богословски пулс који чини да старо увек буде ново, а ново да постане старо и проверено.

и гносеологије затим тријадологије и на крају христологије, пневматологије и екlesiологије.¹⁹

Прелазак из 20. у 21. век

Последњих 20. година, показују да утврђени и приказани појмови Паламиног богословља захтевају пажљива и дубиозна истраживања. У овом одељку бих се осврнуо на три кључна сегмента богословља светог Паламе који заокупљају савремене трудбенике у богословској науци. Важно је рећи да је подела условна, а да нас је за њу руководио једино број чланака и студија који су на те и блиске теме били објављивани.

Дакле први сегмент се тиче историјских околности спора у ком је Палама учествовао. 2006. Године је Хуан Надал-Канелас, шпански језуита објавио двотомно издање Антиретики — списка Григорија Акиндина, Паламиног противника у периоду после 1341. године (време када Варлаам Калабријски нестаје са историјске сцене Византије), у чијем првом тому пише нову историју исихастичког спора. Како бисмо приказали тенденције поштованог професора навешћемо назив једног поглавља: „Палама пристаје на паламизам“. И поред врло интересантних опажања када је у питању кретање појединих личности које су од изузетне важности за тај период (патр. Јован Калека, цар Јован Кантакузин итд.), Канелас на све начине покушава да оспори не само исправност Паламиног богословља већ и Паламину личност као такву повезујући га са разним сплеткама, нечасним радњама итд. Као одговор на овакав приступ појединци (као нпр. Антонијо Риго) су покушали да одговоре чврстим историјским утемељењем свих догађаја везаних за живот и рад светог Паламе. Тако се одмах довела у питање употреба појма *паламизам*. Настао као последица жеље да се покаже да и православна Црква има свој –изам (као пандан томизму), овај појам, према нашем мишљењу нема разлог даљег постојања чак ни као *технички термин*, јер на један неприродан и православној Цркви несвојствен начин говори о богословљу једног оца. Православна Црква нема искуство богословског монопола (какав је случај био са св. Августиним и Томом Аквинским у РКЦ),²⁰ већ све оце посматра у односу на оне друге, сврставајући их у сабор, збор отаца, свештени лик који богословствује увек исто, притом ново, живо богословље. С тим у вези је и потреба за изучавањем богословских — отачких извора, које је свети Палама користио у својој богословској синтези. Треба скренути пажњу на новија открића према којима је Палама користио у свом богословском опусу и светог Августина (додуше не наводећи да је о њему реч), а које може бити интересно из перспективе изучавања Паламине пневматологије.²¹ Ту је затим и питање односа Паламе и светог Максима — питање *иричасивовања* (партиципације) *по благодати и енергијски* — тј. да ли ова два оца говоре о истим или различитим начинима причаствовања Богу.

Други врло важан сегмент тиче се Паламиног светотајинског богословља. Наиме, поједини западни учењаци²² тврде како Паламино богословље нема реалне последице по „практично“ — црквено богословље. Они желе да поново поставе

¹⁹ Наравно, све ове етапе су међусобно зависне и неодвојиве једна од друге. Поједине области заслужују да буду поново испитане.

²⁰ Видети: L. M. Chauvet, *Symbole et sacrement*, éd. Cogitatio fidei 144, 1987.

²¹ Постојећи рад доминиканца Жака Лизона на тему пневматологије светог Григорија Паламе је добар но не и довољан. Видети: Lison, J. *L'Esprit répandu : la pneumatologie de saint Grégoire Palamas*, éd. du Cerf, Paris, 2004.

²² Nicol, D. *A biographical dictionary of the Byzantine Empire*, London — Seaby, 1991.

питање какве везе учење о енергијама има са литургијским животом који Црква познаје, као и зашто Палама „крије“ учење о енергијама од „обичних“ људи. Сва ова питања траже своје контекстуално — историјско утемељење. Паламино богословље није богословље које негира постојање и важност литургијског живота. Оно управо својом ширином потврђује неопходност црквеног начина постојања, које и јесте енергијско — благодатно постојање. Питање које се поставља у контексту овог спора (поставља га Митр. Зизјулас) јесте да ли и колико ово и овакво схватање замрачује личосни начин постојања — еклесиолошки начин постојања.²³ Наше мишљење јесте да такав редослед питања донекле извучи из контекста и Паламу и богословске предпоставке које је износио у свом бављењу богословљем. Питање је да ли можемо оспорити нечија тумачења или поставке уколико не узмемо у обзир укупни историјски и богословски контекст дотичног богословског промишљања.²⁴ Историјски посматрано, управо захваљујући светом Григорију Палами је дошло до „евхаристијске обнове“, а доказ томе јесу ондашња обновљена монашка правила која поново инсистирају на чешћем причешћивању. Тај дух је посредством Митр. Кипријана био пренет касније у Русију и Србију.²⁵ Тако већ историјска истраживања могу поткрепити чињеницу да је управо захваљујући Палами дошло до новог таласа у поимању и схватању Литургије за живот Цркве и човека. Појам *усиновљења*, тако драг светом апостолу Павлу, који је Палама непрестано користио, даје потпуни увид у богословско поимање литургијског живота које је он поседовао. Живот усиновљења је учествовање у Христу. У Његовом животу се учествује Духом Светим, а Дух почиња и остварује Христов живот у верујућима кроз тајне Крштења, Миропомазања и Евхаристије. То је уједно и енергијски (делатни) живот — благодатни живот.²⁶

Трећи сегмент који опет извире како из првог, тако и из другог јесте питање пневматологије светог Григорија Паламе. У 150. Поглавља (тачније у 60. 61. и 62. поглављу) Палама тврди како је Дух ерос Оца ка Сину.²⁷ Слика врло подсећа на августиновско тумачење тријадологије. Да би ствар била још комплекснија, Палама у Аподиктичким словима²⁸ тврди како је Свети Дух саисходећи Сину. Да ли ово значи да можемо говорити о православном *filioque*-у? Овај сегмент Паламиног богословља тим пре захтева детаљније анализе јер се Римокатоличка Црква почела користити светим Паламом и у својој теологији. Један од текстова Конгрегације за учење вере који се тиче тријадологије у закључку наводи управо Григорија Паламу како би показао да је Палама прихватљив и за римокатоличко богословље.²⁹

Уместо закључка

Можемо рећи на крају да је бављење богословљем светог Григорија Паламе, врло важна тачка управо због дијалога. И он је као и ми данас био у дијалогу како

²³ Видети: Zizioulas, J. *Communion and otherness*, T&T Clark, 2006, стр. 28.

²⁴ Говорити о томе да учење о енергијама није личносно јер почиња на разликовању суштине и енергије у Богу, ипак је исхитрено и не узима у обзир христологију светог Паламе. По овом питању изврсна појашњења је дао Г-дин Јагазоглу у својој докторској тези. Видети: фуснота бр. 17.

²⁵ Видети: Getcha, J. *La réforme liturgique du métropolitain Cyprien de Kiev: l'introduction du Typikon sabaité dans l'office divin*, Thèse, 2003.

²⁶ Ипак недостаје исцрпна и свеобухватна студија која би се позабавила литургијским богословљем светог Паламе. Погледати објављену студију о светој тајни крштења: Milanovic, J. « Le baptême chez saint Grégoire Palamas » in *Philothéos*, n° 9, 2009.

²⁷ ЕПЕ, ГРНГОΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, ΕΡΓΑ 8, Θεσσαλονίκη, 1996, стр. 150–154.

²⁸ ЕПЕ, ГРНГОΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, ΕΡΓΑ 8, Θεσσαλονίκη, 1996, стр. 68–337.

²⁹ Видети: *La documentation catholique* — 5 novembre 1995 — N° 2125, стр. 945.

са својим истомишљеницима, тако и противницима. У његово време је било важно показати шта све православље садржи — шта све оно обухвата. Када говоримо о дијалогу не мислимо искључиво на дијалог са римокатолицима или протестантима, већ и са светом који нас окружује не разумевајући нас увек. Тако је свети Палама дијалоговао са римокатолицима, са исламизујућима и на крају са свима који су тражили да чују „разлог његове наде“ (1. Пт 3, 15). Разлог више нама Србима да изучавамо живот и дело светог Паламе, налази се и у чињеници да је наше богословље управо сазрело кроз његово богословско дело, и да је наша Црква управо захваљујући светом Палами први пут „загризла“ хлеб богословља. Тај хлеб богословља нам је на свој начин оставио и потврдио свети Ава Јустин који је хранећи се њиме схватио важност — практичну важност дављења Паламиним богословљем.³⁰ Треба напоменути да би се први покушај упознавања са увек новим и истинским отачким богословљем морао започети између осталих и са превођењем Паламиних дела на српски језик и издавањем истих уз грчки оригинални текст. Искуство о ком нам свети Палама прича и пише јесте истинско и пре свега црквено искуство. То личносно — благодатно и историјско — критичко црквено искуство остављено је и нама да унутар њега читамо и певамо богословимо онако како су и оци, као и Палама, пре нас чинили.

Abstrait: La théologie de saint Grégoire le Palamas a trouvé une place très spécifique parmi les théologiens au cours du XX siècle. Cette mise en exergue de la théologie de Palamas est du au mouvement patristique au sein de l'Eglise orthodoxe. Le fait que Palamas fut un des théologiens plus récents, qui a fait une si grande synthèse théologique qui englobe aussi bien la théologie qu'anthropologie a fait qu'il soit compris comme le porte-parole de la théologie orientale. Ce texte essaye de montrer les étapes les plus importantes dans cette recherche de la compréhension de la théologie de Palamas au XX siècle. La recherche théologique des œuvres de Palamas commence par l'anthropologie et gnoséologie en passant par triadologie, et fini avec christologie, pneumatologie et ecclésiologie. La recherche reste ouverte et pose encore beaucoup des questions. Les questions sur la pneumatologie, sur la participation en Dieu, ainsi que la question sur les mystères d'Eglise chez Palamas sont à revoir.

³⁰ Поповић, Ј. *Житија светих за новембар* — за 14. новембар, Ман. Ђелије, Београд, 1977. Ава је први у наставку житија светог Паламе, превео његов богословски текст на савремени српски језик, и тиме показао зашто је важно Паламино богословље. Реч је о *Слову о сѣрасѣима и врлинама и о ѿлодовима умној ѿиховања*.